

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



**دانشگاه آزاد اسلامی**

**واحد تهران مرکزی**

**دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه فقه و حقوق اسلامی**

**پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)**

**گرایش: فقه و مبانی حقوق اسلامی**

**عنوان:**

**بررسی ماهیت قانونگذاری**

**از دیدگاه حضرت امام (ره)، شهید صدر و علامه طباطبائی (ره)**

**استاد راهنما:**

**دکتر جمشید معصومی**

**استاد مشاور:**

**دکتر سیدعلی پورمنوچهری**

**پژوهشگر:**

**محمدرسول بهشتی**

**تابستان ۱۳۹۵**

تقدیم به خانواده مهربانم

و به پاس محبت های بی دریغشان که هرگز فروکش نمی کند.

«تشکر و سپاس»

از استاد ارجمندم دکتر «جمشید مصومی»

که در تمامی مراحل انجام کار بار، بنمودهای ارزشمندشان نقش استادانه‌های این پژوهش

را بر عهده داشتن و از استاد گرامی دکتر سید علی پور منوچهری که نقش استاد مشاور این پژوهش بودند را کمال تشکر را دارم.

## بسمه تعالی

### تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب محمد رسول بهشتی دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۸۸۲۴۸۳۰۰۰۰۱ در رشته الهیات- فقه و مبانی حقوق اسلامی که در تاریخ ۹۵/۶/۳۱ از پایان نامه خود تحت عنوان: بررسی ماهیت قانون گذاری از دیدگاه حضرت امام (ره)، شهید صدر و علامه طباطبایی (ره) با کسب نمره ۱۷/۷۵ و درجه بسیار خوب دفاع نموده ام بدین وسیله متعهد می شوم:

۱. این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران ( اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ... ) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.

۲. این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی ( هم سطح، پایین تر یا بالاتر ) در سایر دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳. چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴. چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچ گونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضاء:

بسمه تعالی

در تاریخ ۱۳۹۵/۰۶/۳۱

دانشجوی کارشناسی ارشد آقای محمدرسول بهشتی از پایان نامه خود  
دفاع نموده و با نمره ۱۷/۷۵ به حروف هفتده و هفتاد و پنج صدم و با  
درجه بسیارخوب مورد تصویب قرار گرفت.

امضای استاد راهنما

بسمه تعالی  
 دانشگاه آزاد اسلامی - واحد تهران مرکزی  
 دانشکده: ادبیات و علوم انسانی  
 (این چکیده به منظور چاپ در پژوهش نامه دانشگاه تهیه شده است)

کد شناسایی پایان نامه: ۱۰۱۲۰۴۰۷۹۴۲۱۰۸	کد واحد: ۱۰۱
<b>عنوان پایان نامه:</b> بررسی ماهیت قانون گذاری از دیدگاه حضرت امام (ره)، شهید صدر و علامه طباطبایی (ره)	
تاریخ شروع پایان نامه: ۱۳۹۰/۰۹/۱۴	نام و نام خانوادگی دانشجو: محمدرسول بهشتی
تاریخ اتمام پایان نامه: ۱۳۹۵/۰۶/۳۱	شماره دانشجویی: ۸۸۲۴۸۳۰۰۰۰۱
	رشته تحصیلی: الهیات - فقه و مبانی حقوق اسلامی
استاد مشاور: دکتر سیدعلی پورمنوچهری	استاد راهنما: دکتر جمشید معصومی
<p><b>چکیده پایان نامه (شامل خلاصه، اهداف، روش های اجرا و نتایج به دست آمده):</b></p> <p>یکی از دغدغه هایی که از دیر باز امت اسلامی خصوصا امت شیعی با آن مواجه بوده و منجر به رویارویی علمای شیعه با سلاطین و پادشاهان زمان خود گردیده، موضوع ماهیت قانون گذاری و حاکمیت در جامعه اسلامی است. علمای شیعه معتقدند در زمان غیبت امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف)، فقیه واجد شرایط باید بر جامعه اسلامی حکومت نماید و برای این نظر خود دلایل گوناگون ارائه داده و در راه اثبات آن تلاش بسیار نموده اند.</p> <p>امام خمینی (ره)، شهید محمد باقر صدر و علامه طباطبائی (ره)، سه تن از علمای بزرگ شیعه که می باشند که معتقد به نظریه ولایت فقیه و قائل به حکومت ولی امر مسلمین در زمان غیبت امام معصوم هستند و این تحقیق به بررسی عقاید هر یک از این علما پرداخته است. نتایج حاصل از مقایسه ماهیت قانون گذاری از دیدگاه سه عالم فوق الذکر نشان می دهد که امام خمینی در خصوص ماهیت قانون گذاری معتقدند، امر قانون گذاری منحصر از آن خداوند متعال است و قوه مقننه را به عنوان یک مجلس برنامه ریزی می دانند. ایشان با ارائه نظریه فقه حکومتی یا فقه المصلحه به حاکم جامعه اسلامی این اختیار را داده است که با توجه به مصالح جامعه و تغییرات زمان و مکان به وضع احکام حکومتی بپردازند. شهید محمدباقر صدر با ارائه نظریه منطقه الفراغ، معتقدند اسلام در نظام قانون گذاری خود، محدوده ای را خالی از حکم الزامی قرار داده است. علت خالی بودن این منطقه از حکم الزامی و عدم وضع قواعد تفصیلی ثابت، امری تصادفی یا برخاسته از اجمال یا نقص در نظام قانون گذاری نیست بلکه ناشی از ماهیت متغیر این منطقه است و شارع مقدس وضع قواعد مناسب با اوضاع و احوال و مقتضیات زمان و مکان را با حفظ ضوابط به عهده ولی امر مسلمین گذاشته است و علامه طباطبائی معتقدند قوانین و احکام اسلامی به ۲ دسته ثابت و متغیر تقسیم می شوند که وضع احکام متغیر به عهده زمامدار جامعه اسلامی است. و بنا به نظریه ایشان، احکام متغیر اسلامی همان احکام ولایی یا احکام حکومتی است که برای استیفای مصالح مسلمین صادر می شود.</p> <p>واژگان کلیدی: منطقه الفراغ، احکام حکومتی، ولایت فقیه، فقه المصلحه، قانون گذاری</p>	

نظر استاد راهنما برای چاپ در پژوهش نامه دانشگاه مناسب است تاریخ و امضاء:  
 مناسب نیست

## فهرست مطالب

عنوان	صفحه
چکیده .....	۱
مقدمه .....	۲
فصل اول: کلیات	
الف- طرح تحقیق .....	۴
۱- بیان مساله تحقیق .....	۴
۲- سوالات تحقیق .....	۶
۳- فرضیات تحقیق .....	۶
۴- اهداف تحقیق .....	۸
۵- اهمیت و ضرورت انجام تحقیق .....	۸
۶- روش تحقیق .....	۸
۷- پیشینه بحث .....	۸
۸- ساختار تحقیق .....	۸
ب- مفهوم شناسی واژگان کلیدی .....	۹
قانون در اصطلاح علوم اجتماعی .....	۱۰
۲- قانونگذاری .....	۱۲
معنای لغوی قانونگذار .....	۱۲
اصطلاح حقوقی قانونگذار .....	۱۲
قانونگذاری .....	۱۲
مراحل قانونگذاری در ایران .....	۱۲
تصویب قانون .....	۱۲
امضای قانون .....	۱۳
انتشار قانون .....	۱۳
۳- ماهیت قانون .....	۱۳
الف: نظریه واقعی بودن قوانین .....	۱۴
ب: نظریه اعتباری قوانین .....	۱۴
ج- نظریه اعتباری - حقیقی بودن قوانین .....	۱۴



۴- شریعت	۱۶
محتوای شریعت	۱۶
نسبت شریعت با دین	۱۶
معنی شارع	۱۷
منع شریعت	۱۷
۵- دولت اسلامی	۱۷
الف: مفهوم دولت	۱۷
ب: سیمای عمومی دولت در اسلام	۱۷
ج: دولت دینی	۱۸
۶- انواع قانون	۲۰
قوانین طبیعی و فطری	۲۰
قوانین وضعی و قراردادی	۲۰
قوانین شکلی و ماهوی	۲۱
قوانین امری، تکمیلی، تفسیری و تخییری	۲۱
ج- شرح حال	۲۲
۱- امام خمینی	۲۲
۲- شهید صدر	۲۸
۳- علامه محمد حسین طباطبائی	۳۷
د- تاریخچه بحث	۴۳
تصرف فقیهان شیعه در بنیاد قانونگذاری عرفی:	۴۳
فصل دوم: ماهیت قانونگذاری از دیدگاه امام خمینی (ره)	
الف: حق قانونگذاری	۵۶
ب- منشا مشروعیت وضع قانون	۵۸
ج- حاکمیت قانون	۶۰
فصل سوم: ماهیت قانونگذاری از دیدگاه شهید صدر	۶۳
الف- حق قانونگذاری	۶۴
ب- منشا مشروعیت وضع قانون	۶۶
ج- حاکمیت قانون	۶۹

فصل چهارم: ماهیت قانونگذاری از دیدگاه علامه طباطبائی	۷۱
الف- حق قانونگذاری	۷۲
ب) منشا مشروعیت وضع قانون	۷۵
ج) حاکمیت قانون	۷۵
نتیجه گیری	۷۷
منابع و ماخذ	۹۰

## چکیده

یکی از دغدغه‌هایی که از دیر باز امت اسلامی خصوصاً امت شیعی با آن مواجه بوده و منجر به رویارویی علمای شیعه با سلاطین و پادشاهان زمان خود گردیده، موضوع ماهیت قانون گذاری و حاکمیت در جامعه اسلامی است. علمای شیعه معتقدند در زمان غیبت امام زمان (عجل... تعالی فرجه الشریف)، فقیه واجد شرایط باید بر جامعه اسلامی حکومت نماید و برای این نظر خود دلائل گوناگون ارائه داده و در راه اثبات آن تلاش بسیار نموده‌اند.

امام خمینی (ره)، شهید محمد باقر صدر و علامه طباطبائی (ره)، سه تن از علمای بزرگ شیعه که می‌باشند که معتقد به نظریه ولایت فقیه و قائل به حکومت ولی امر مسلمین در زمان غیبت امام معصوم هستند و این تحقیق به بررسی عقاید هر یک از این علما پرداخته است.

نتایج حاصل از مقایسه ماهیت قانون گذاری از دیدگاه سه عالم فوق الذکر نشان می‌دهد که امام خمینی در خصوص ماهیت قانونگذاری معتقدند، امر قانون گذاری منحصر از آن خداوند متعال است و قوه مقننه را به عنوان یک مجلس برنامه ریزی می‌دانند. ایشان با ارائه نظریه فقه حکومتی یا فقه المصلحه به حاکم جامعه اسلامی این اختیار را داده است که با توجه به مصالح جامعه و تغییرات زمان و مکان به وضع احکام حکومتی بپردازند. شهید محمدباقر صدر با ارائه نظریه منطقه الفراغ، معتقدند اسلام در نظام قانون گذاری خود، محدوده‌ای را خالی از حکم الزامی قرار داده است. علت خالی بودن این منطقه از حکم الزامی و عدم وضع قواعد تفصیلی ثابت، امری تصادفی یا برخاسته از اجمال یا نقص در نظام قانون گذاری نیست بلکه ناشی از ماهیت متغیر این منطقه است و شارع مقدس وضع قواعد مناسب با اوضاع و احوال و مقتضیات زمان و مکان را با حفظ ضوابط به عهده ولی امر مسلمین گذاشته است و علامه طباطبائی معتقدند قوانین و احکام اسلامی به ۲ دسته ثابت و متغیر تقسیم می‌شوند که وضع احکام متغیر به عهده زمامدار جامعه اسلامی است. و بنا به نظریه ایشان، احکام متغیر اسلامی همان احکام ولایی یا احکام حکومتی است که برای استیفای مصالح مسلمین صادر می‌شود.

واژگان کلیدی: منطقه الفراغ، احکام حکومتی، ولایت فقیه، فقه المصلحه، قانون گذاری

## مقدمه

یکی از مهمترین مسائلی که همواره مورد توجه فلاسفه، علما و مجتهدین اسلامی بوده تبیین ماهیت قانونگذاری در جامعه اسلامی و قانونمند نمودن تمامی جنبه‌های گوناگون جامعه اسلامی بر پایه دین مبین اسلام است.

بی شک تشکیل حکومت اسلامی بر مبنای قوانین اسلام و شریعت با سوالات متفاوتی مواجه است که ذهن همگان خصوصا عوام را به خود مشغول نموده است. از اهم این سوالات موضوع منشأ مشروعیت حکومت اسلامی و مشروعیت وضع قانون از کجا و از چه چیزی است و در دولت اسلامی چه کسی حق قانونگذاری دارد؟

با عنایت به اینکه از آغاز حکومت اسلامی از سوی علماء شیعه نظرات مختلف و پاسخ‌های فراوانی در این خصوص بیان شده است لذا در این تحقیق به بررسی ماهیت قانونگذاری از دیدگاه ۳ تن از علمای بزرگ شیعه پرداخته که هر کدام از آنان با ابداع نظریه جدید سعی در رعایت مصلحت اسلام و وضع قانون بر اساس شریعت و احکام الهی را دارند و در پایان به مقایسه هر یک از این ۳ نظریه و نقد و بررسی آنها می‌پردازیم.

امید است که تحقیق حاضر بتواند به نحو شایسته نظریه هر یک از این سه عالم بزرگ معاصر را در خصوص ماهیت قانونگذاری به تصویر بکشاند.

# فصل اول: کلیات

## الف - طرح تحقیق

### ۱- بیان مساله تحقیق:

در یک کشور دموکراسی که حکومت و قدرت ناشی از ملت است بدون تردید پارلمان یکی از مهمترین عناصر تشکیل دولت است. قانونگذاری یک نوع اعمال حاکمیت است و متعلق به مردم که به دلیل تخصصی بودن و علمی بودن وضع قانون و همچنین افزایش نفوس بشری این حقوق توسط مردم به نمایندگان برگزیده آنها واگذار می شود.

یکی از سوالاتی که امروزه در جوامع مختلف بشری مطرح شده، این است که حق قانون گذاری و وضع قانون برای اداره جامعه، از آن کیست و آیا خود انسان به تنهایی می تواند از عهده این مهم برآید یا خیر؟

از آنجائیکه نظر اسلام و به خصوص مذهب تشیع این است که انسان هرگز به تنهایی نمی تواند از عهده این مهم برآید و این حق تنها و تنها مختص به ذات باری تعالی و خالق آسمان و زمین است؛ تنها اوست که حق دارد تمام بایدها و نبایدهای فردی و اجتماعی را تعیین کند.

برخی افراد فکر می کنند که دین تنها مختص به امور فردی و شخصی است و حوزه اجتماع و زندگی جمعی را در بر نمی گیرد، این تفکر کاملاً اشتباه است، بلکه دین هم حوزه فردی و هم حوزه اجتماعی انسان را در بر دارد؛ به طور کلی می توان گفت که در تمام شئون زندگی انسان، حق وضع قانون گذاری و تعیین بایدها و نبایدها تنها و تنها مختص به خداوند متعال است و بشر باید تمام تلاش خود را به کار گیرد تا دستورات الهی را در زندگی پیاده کند و با این کار به سعادت دنیا و آخرت نائل آید.

از طرفی علم و دانش بشر محدود است و نمی تواند تمام زوایای وجودی خود را دریابد و بر طبق آنها برای خود قانون وضع کند و انسان نسبت به آخرت هیچ علمی ندارد و هرگز نمی تواند سعادت و شقاوت خود را بیابد، اما خداوند متعال، خود خالق آخرت و انسان است و راه های سعادت و

خوش بختی و یا شقاوت و بدبختی او را خوب می داند، لذا تنها و تنها اوست که می تواند از عهده این مهم برآید و برای بشر قانونی وضع کند، تا در سایه آن، انسان به سعادت دنیا و آخرت دست یابد.

در نتیجه قانون گذاری یکی از مهم ترین اصول اسلام و قرآن است و آیات زیادی از قرآن بر آن دلالت دارد؛ از جمله این که می فرماید: «إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ [یوسف/۴۰] حکم تنها از آن خداست، فرمان داده که غیر از او، کسی را نپرستید». هم چنین فرمود: «وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ [مائده/۴۴] و آنها که به احکامی که خدا نازل کرده حکم نمی کنند کافراند».

لذا بر همین اساس، جامعه اسلامی و در راس آن «پیامبر» یا «امام معصوم» و در زمان غیبت، «ولی فقیه» می کوشد، دستورات خداوند متعال را به عنوان قانون در آورده و در جامعه پیاده کند. این نحوه حکومت نیز همان، حکومت خداوند متعال بر بندگان است که قرآن بر آن تاکید دارد.

در این تحقیق به بررسی ماهیت قانون گذاری از دیدگاه ۳ تن از علمای بزرگ شیعه پرداخته که هر کدام از آنان با ابداع نظریه جدید سعی در رعایت مصلحت اسلام و وضع قانون بر اساس شریعت و احکام الهی را دارند و در پایان به مقایسه هر یک از این ۳ نظریه و نقد و بررسی آنها می پردازیم.

## ۲- سوالات تحقیق:

سوال اصلی:

قانونگذاری از دیدگاه حضرت امام خمینی (ره)، شهید صدر و علامه طباطبایی (ره) چه ماهیتی دارد؟

سوالات فرعی:

رابطه وحی با عقل در عرصه قانونگذاری چگونه است؟

چه کسانی صلاحیت قانونگذاری دارند؟

در چه نظامی عقلایی بودن اغلب قوانین امکان تحقق دارد؟

قانون و قانون گذاری کاری دینی و معنوی است یا مربوط به دنیا و در حیطه فعالیت عقل است؟

نقش شورای نگهبان و مجمع تشخیص مصلحت نظام در تصویب قوانین چیست؟

تصویب و اجرای قوانین از کدام باب فقهی و اصولی است؟

## ۳- فرضیات تحقیق:

فرضیه اصلی:

هر سه فقیه بزرگوار اعتقاد به نظریه ولایت فقیه داشته و معتقدند که در زمان غیبت امام زمان ولی امر مسلمین باید زمام امور جامعه اسلامی را به دست بگیرد. در مورد حق قانون گذاری این امر را از آن خداوند دانسته و معتقدند در موارد مصلحت نظام و جامعه اسلامی ولی فقیه اجازه وضع احکام و قوانین مناسب را دارد. در خصوص منشا مشروعیت قانون معتقدند مشروعیت قانون ناشی از آرا مردم در جامعه اسلامی است.



فرضیات فرعی:

۱) پذیرش حسن و قبح عقلی از سوی معتزله و امامیه می توانست بنای پاسخ مثبت را فراهم آورد. بر این مبنا تنها جایی که عقل توان درک آن را دارد، حسن عدالت و قبح ظلم است و هر آن چه عقل به آن حکم کند، شرع نیز به آن حکم می کند. لذا می باید آن چه عقل عادلانه یافته شرعا واجب باشد و آن چه عقل ظالمانه یافته، شرعا حرام باشد.

۲) امام خمینی با ابداع نظریه فقه حکومتی، شهید صدر با ابتکار قاعده منطوقه الفراغ و علامه سیدمحمدحسین طباطبائی با ارائه نظریه ولایت فقیه معتقدند ولی امر مسلمین در موارد مصلحت نظام و جامعه اسلامی اجازه وضع احکام و قوانین را مناسب دارد.

۳) در نظام های غیر دینی و سکولار که وضع قوانین بر مبنای عقل و اوضاع و احوال زمان می باشد، می توان گفت عقلایی بودن اغلب قوانین امکان دارد اما در جوامع اسلامی عقلایی بودن قوانین را تنها در بخش معاملات و احکام غیر عبادی می توان یافت نمود.

۴) می توان گفت قانون و قانون گذاری هم امری دینی و معنوی و هم مربوط به دنیا و در حیطه فعالیت عقل است. اسلام دینی برای همه مکان ها و زمان ها و متکی بر ارزش ها و هنجار های عادلانه و عقلایی است.

۵) براساس قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، نظارت بر قوانین و مصوبات را بر عهده شورای نگهبان قرار دارد و در مواردی که شورای نگهبان مصوبه مجلس شورای اسلامی را خلاف موازین شرع یا قانون اساسی بداند و مجلس با در نظر گرفتن مصلحت نظام، نظر شورای نگهبان را تأمین نکند، مجمع تشخیص مصلحت نظام برای تشخیص مصلحت ایفای نقش می نماید.

۶) تصویب و اجرای قوانین بر اساس قاعده فقهی (قبح عقاب بلا بیان) است که از قواعد مسلم نزد فقیهان و اصولیان به شمار می رود.

#### ۴- اهداف تحقیق:

مطالعه و بررسی دیدگاه های علما و فقهای برجسته معاصر در باب ماهیت قانون و قانونگذاری بمنظور رسیدن به یک نتیجه معقول و منطقی می باشد.

#### ۵- اهمیت و ضرورت انجام تحقیق:

قوانینی که در حکومت اسلامی تصویب و اجرا می شود باید همسو و مطابق احکام شرع (شریعت) باشد. قانونگذاری در مجاری و روشی مطابق دستورات خداوند و سیره ی معصومین (علیهم السلام) باید صورت پذیرد تا حکومت اسلامی دچار انحراف از دین نشود لذا سعی شده در انجام تحقیق این مهم مد نظر قرار بگیرد.

#### ۶- روش تحقیق:

شیوه تحقیق در این پایان نامه توصیفی تحلیلی با شیوه فیش برداری و مطالعه کتابخانه ای است که در آن از کتب، مقالات و سایت های اینترنتی استفاده شده است.

#### ۷- پیشینه بحث:

تا کنون پایان نامه ای با عنوان مقایسه ماهیت قانونگذاری از دیدگاه امام خمینی (ره)، شهید صدر و علامه طباطبائی (ره) نوشته نشده اما پایان نامه ای با موضوع مبانی مشروعیت حکومت اسلامی از نگاه مقام معظم رهبری (مد ظله العالی) و شهید صدر در دانشگاه باقرالعلوم (ع) توسط سید حامد شاهی نگاشته شده که از نظر موضوعی شباهت کمی به عنوان پایان نامه اینجانب دارد و حجت الاسلام غلامرضا بهروزی لک آنرا راهنمایی نموده و در مهرماه ۱۳۹۱ دفاع شده است.

#### ۸- ساختار تحقیق:

این تحقیق مشتمل بر ۴ فصل می باشد که در فصل آغازین آن به کلیات بحث اشاره شده است و به واژگان کلیدی قانون و انواع آن، قانون گذاری، ماهیت، شریعت و دولت اسلامی و همچنین شرح حال سه بزرگوار و جایگاه بحث در فقه و حقوق پرداخته ایم. فصل دوم به دیدگاه حضرت امام خمینی (ره) و فصل سوم به دیدگاه شهید صدر و فصل چهارم نیز به دیدگاه علامه طباطبائی (ره) اختصاص داده شده است که هر یک از فصل های ۲، ۳ و ۴ شامل سه مبحث حق قانون گذاری، منشا

مشروعیت وضع قانون و حاکمیت قانون می باشد. در بخش پایانی نیز ضمن پاسخ به سوالات تحقیق با مقایسه دیدگاه سه فقیه گرانقدر نتیجه گیری نموده ایم.

## ب- مفهوم شناسی واژگان کلیدی

۱- قانون:

ریشه کلمه قانون را واژه نوموس به زبان یونانی دانسته اند که از راه زبان سریانی وارد زبان عربی شده است. معنای اولیه و اصلی این واژه، خط کش بوده که به تدریج در عرف به معنای قاعده استفاده شده و آن گاه در اروپا به معنای شریعت کلیسایی به کار رفته است. (صبحی، ۱۳۵۸، ۱۲)

قانون در زبان عربی:

به معنای (مقیاس کل شیء) یعنی مقیاس هر چیز است. (فیروزآبادی، ۱۳۸۲، ۹۱)

قانون در نظر فلسفه اسلامی:

فلاسفه اسلامی آن را قاعده ای که حسب نظامی ثابت، جاری و مستقر است دانسته اند و در این معنا قانون بر نظم شیوه ثابتی اطلاق می گردد که در تمام حالات به یک گونه باشد.

قانون در زبان فارسی:

در حقیقت تعریف ادبای فارسی از این واژه هم ردیف با تعاریف لغویان عرب است و از جمله گفته شد اصل و مقیاس چیزی یا رسم و قاعده و روش و آئین (معین، ۱۳۷۱، ۲۷-۲۶) اصل و رسم و شکل و قاعده و طریقه و ترتیب و نظم و دستور و منوال و طرز و کانون روش و آئین و آداب و شریعت. (نفیسی، ۱۳۱۷، ۱۱۴)

## قانون در اصطلاح علوم اجتماعی:

قانون در اصطلاح علوم اجتماعی مجموعه ای از دستور العمل هاست که از سوی مجموعه ای از موسسات به اجرا گذاشته می شود و به عنوان میانجی در پیوندهای اجتماعی بین مردم عمل می کند. قانون معرب کلمه فارسی کانون است که به انگلیسی (استیت) ترجمه می شود. (ویکی حقوق). مفهوم عام تری نیز نسبت به قانون وجود دارد. به عبارت دیگر هر چیزی که تنظیم کننده رفتار انسان باشد، قانون نام دارد. این قانون می تواند قوانین فیزیکی باشد که بر انسان تاثیر دارد یا قوانین اخلاقی و یا قانونی باشد که دولت یا قدرت فراتر یک کشور آنرا به شیوه خاص و در جایگاه خاصی وضع نموده است. (سایت مقاله های حقوقی - اجتماعی).

در واقع قانون تعیین می کند که چه کاری باید انجام یا ترک شود و مرتکب فعلی که ترک آن لازم است مستوجب چه نوع مجازاتی است، مجازاتی که به حکم عقل و عدل مقرر و اجرا شود. (صالح، ۱۳۴۸، ۲۲)

قانون در اصطلاح حقوق در دو معنای عام و خاص به کار می رود. در مفهوم عام، قانون هر نوع قاعده حقوقی است که به صورت گزاره ای مکتوب به وسیله یک مقام دارای صلاحیت اعم از قوه مقننه یا غیر آن همچون مجلس موسسان، هیئت دولت یا هر یک از وزیران وضع می شود.

قانون در مفهوم عام شامل سلسله مراتبی از مهمترین تا کم اهمیت ترین مرتبه است:

مرتبه اول: قانون اساسی قرار دارد که مرجع ایجاد آن مجلس خبرگان یا موسسان است.

مرتبه دوم: قانون عادی است که به وسیله مجالس قانونگذاری کشورها وضع می شود.

مرتبه سوم: مصوبات قوه مجریه قرار دارد که شامل تصویب نامه ها، آیین نامه ها و بخشنامه ها است.

مرتبه چهارم: آرای وحدت رویه قرار دارد که در مقام تعارض دو رای متفاوت درباره ی موضوعی خاص، توسط دیوان عالی کشور صادر می شود و از آن به بعد ملاک عمل دادگاه ها قرار می گیرد و در حکم قانون است. (موسوی، ۱۳۵۸، ۲۳)